

TRADYCJA UNII HORODELSKIEJ JAKO ARGUMENT POLITYCZNY W STOSUNKACH POLSKO-LITEWSKICH W CZASACH WAZÓW. PRZYCZYNEK DO BADAŃ

Urszula Augustyniak

Uniwersytet Warszawski

ABSTRACT

TRADITION OF THE UNION OF HORODŁO AS A POLITICAL ARGUMENT IN THE POLISH-LITHUANIAN RELATIONS DURING THE TIME OF THE VASAS. CONTRIBUTION TO RESEARCH

The subject of the deliberations is an anonymous publicist text entitled “*Fundamenta catholicae religionis*”. The text from the manuscript of the Czartoryski Library refers directly to the Union of Horodło. On the basis of an analysis of its content, the authoress of the article has dated it to the year 1632 – that is to the beginning of the period of interregnum after the death of Sigismund III Vasa; it was a time of persistent political struggle between on the one hand, the royalist faction which grouped supporters of hereditary monarchy and Catholic confessionalization, and on the other hand, the Protestant-Orthodox opposition under the leadership of Krzysztof II Radziwiłł. The most important feature of the above text, from the point of view of taking advantage of the tradition of the Union of Horodło in the political argumentation, is emphasizing the contractual character of the union and refusing Lithuanians (and particularly Catholics) an equal share in the public and civil rights, on a par with the Poles. It is worth noting that according to the conception of a strong Catholic monarchy, propagated by the supporters of Catholic confessionalization (above all by Jesuits), it is suggested, albeit in a concealed way, that the decisions concerning issues of key importance to the state, should be made by the monarch himself as well as the senators (particularly the clergy), whereas the public rights of the gentry, including the Catholic one, are limited to the defense of the state.

The basis of the historical-legal argumentation at the times of the Vasas was not a historical factography in the present-day understanding of this term, but rather historiosophy whereas the interpretation of the Polish-Lithuanian relations and the status of the Great Lithuanian Duchy in the Polish-Lithuanian federation depended on the political option and the religion of the authors. This concerns also the resolutions and the tradition of the Union of Horodło which contrary to the intentions of its initiators and participants was often used in an instrumental way.

Key words: Polish-Lithuanian federation, struggle of political factions, Catholic confessionalization, Vasa dynasty

Słowa kluczowe: federacja polsko-litewska, walka stronnictw politycznych, katolicka konfesjonalizacja, dynastia Wazów

Do opracowania niniejszego problemu skłonił mnie anonimowy tekst publicystyczny pod tytułem *Fundamenta catholicae religionis* z rękopisu Biblioteki Czarotoryskich¹, bezpośrednio odnoszący się do unii horodelskiej, o którym zresztą mówiłam i pisałam już wcześniej². Na podstawie analizy treści datuję go na rok 1632 – początek bezkrólestwa po śmierci Zygmunta III Wazy, okres zawziętej walki politycznej między stronnictwem królewskim, skupiającym zwolenników monarchii dziedzicznej i konfesjonalizacji katolickiej, a opozycją protestancko-prawosławną pod przewodnictwem Krzysztofa II Radziwiłła, hetmana polnego litewskiego i marszałka sejmiku konwokacyjnego 1632 roku.

Przesłanie tekstu jest zdecydowanie prokatolickie i antylitewskie, co uzasadnia hipotezę, że jego autorem mógł być polski duchowny katolicki, który wykorzystał odniesienia do aktu horodelskiego w celu podważenia żądań akatolików pełnego równouprawnienia w życiu publicznym. Cały wywód jest oparty na argumentacji historyczno-prawnej, nawiązującej do ustawodawstwa z czasów Jagiełły, traktowanego jako *argumentum ad verecundiam*³, z pominięciem późniejszych postanowień unii lubelskiej oraz III Statutu Litewskiego. Wbrew postulatowi opozycji, żądającej rewizji anachronicznych przywilejów duchowieństwa katolickiego jako sprzecznych z konfederacją warszawską, a przede wszystkim z zasadą jednego prawa pod rządami jednego władcy, autor podważa legalność wszystkich antyklerykalnych konstytucji sejmowych od czasów dwu ostatnich Jagiellonów do Zygmunta III Wazy i uzasadnia tezę, że nadal obowiązują średniowieczne przywileje Kościoła rzymskiego oraz ustawy antyheretyckie (w szczególności kaptur korczyński), skoro nigdy ich jednoznacznie nie odwołano.

Wśród cytowanych *in extenso* z kodyfikacji Herburta⁴ aktów prawnych poczesne miejsce zajmuje w *Fundamenta catholicae religionis* akt unii horodelskiej, który autor interpretuje jako „statut”, czyli wyraz arbitralnej decyzji Jagiełły wcielenia Litwy do Polski, przemilczający rolę Witolda i dobrowolny charakter unii zawartej „za zwoleniem jednostajnym naszym i inych braciej i wszystkich panów, szlachty, przełożonych i bojarów wolą tejeż ziemie litewskiej”⁵.

¹ *Fundamenta catholicae religionis* (632), druk [w:] U. Augustyniak, *Państwo świeckie czy księżę? Spór o rolę duchowieństwa katolickiego w Rzeczypospolitej w czasach Zygmunta III Wazy. Wybór tekstów*, Warszawa 2012, nr 29, s. 557–583 (cyt. dalej: *Fundamenta*).

² U. Augustyniak, *Wielkie Księstwo Litewskie w polemikach wyznaniowych ze schyłku panowania Zygmunta III Wazy i pierwszych lat rządów Władysława IV* [w:] *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, vol. 2: *MMXI*, comparavit G. Striška, Vilnae, MMXII, s. 161–166; *Legenda Jagiellońska za Wazów*, wykład na Zamku Królewskim w Warszawie 13 stycznia 2014 w ramach cyklu „Europa Jagiellonica” (w druku).

³ A. Schopenhauer, *Erytyka czyli sztuka prowadzenia sporów*, Kraków 1976, s. 75, przyp. 73.

⁴ Jan Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, 1 ed. Cracoviae 1563, 2 ed., Zamosciii 1597; tłum. polskie: *Statuta y przywileie koronne z lacińskiego ięzyka na polskie przełożone nowym porządkiem zebrane y spisane przez Jego W. Pana Jana Herborta z Fulstyna, Kastellana Sanockiego Starostę Przemyślskiego etc.*, w Krakowie, w Drukarni Mikołaja Szarffenberga, mieszczanina y bibliopole krakowskiego, Roku Pańskiego 1570.

⁵ *Fundamenta*, s. 557 – z odwołaniem do punktu 1 aktu wydanego w Horodle 2 października 1413 r. [w:] *Akta unji Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932 (dalej: *Akta unii*), nr 50, s. 58.

Akt z 1413 roku jest traktowany jako fundament związku Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną, począwszy od tytułu *Incorporatio terrarum M.D.Lit. Regno Poloniae*, „z którego tytułu pokazuje się, że ci, którzy artykułów pewnych w tym statucie poruszyć afektują, ciż i unią litewską obrywają”⁶. Zdaniem autora omawianego tekstu, naruszając zawarte w 1413 roku porozumienie, „porusza się inkorporację *Magni Ducatus Lithuaniae* wszystką, w czym potrzeba, aby się jeśli kiedy, tedy teraz panowie litewscy wczas postrzegli. I Ruś wróci *in fide*. Gdyż ten statut *ex occasione schismaticorum*, których tam kilka razy mianują, do nich po części należy”⁷. Jest to przytyk do współczesnych autorowi przywódców ewangelików litewskich i prawosławnych, wykreowanych na wrogów państwa polsko-litewskiego, podważających fundamenty jego federacyjnego ustroju.

Z następujących punktów unii horodelskiej, cytowanych *in extenso*, wynika (zdaniem autora *Fundamenta catholicae religionis*), że na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego nadal powinny istnieć tylko kościoły katolickie⁸, a pełnię praw publicznych i cywilnych posiada wyłącznie ta część szlachty i magnaterii litewskiej, która została wówczas adoptowana do polskich herbów⁹ wymienionych w dokumencie horodelskim (Leliwa, Lisy, Trąbki, Rawa, Nagora, Topory, Jastrzębcy, Łazanki); wszystkie inne herby litewskie (w tym naturalnie Trąby Radziwiłłów), są wątpliwe¹⁰.

Skoro przywilejów udzielono w Horodle tylko katolickiej szlachcie i bojarom ziem litewskich¹¹, to także obecnie tylko rzymscy katolicy powinni korzystać z pełni praw publicznych i cywilnoprawnych, w szczególności z prawa do posiadania, zamiany, kupna i sprzedaży dóbr (za zezwoleniem władcy)¹². Także prawo dziedziczenia dóbr ziemskich posiada rzekomo nadal wyłącznie potomstwo z małżeństw katolickich, w omawianym tekście odmawia się go akatolikom¹³ i osobom pochodzącym z małżeństw mieszanych wyznaniowo, przypominając, że zgodnie z aktem unii horodelskiej szlachta litewska zobowiązała się wydawać córki tylko za katolików, „albowiem broni statut Jagiełowski w Litwie i nakazuje, aby tylko za same katoliki szły szlachcianki litewskie [...]. A i tu *obiter* notować potrzeba, że starożytny zwyczaj

⁶ *Fundamenta*, s. 557: „Tytuł Herburtów tego statutu jest położony temi słowy: *Magnum Ducatus Lithuaniae Regno Poloniae incorporis*”, zob. VL, t. I, s. 29, fol. 67.

⁷ *Fundamenta*, s. 557–558.

⁸ *Fundamenta*, s. 560.

⁹ *Fundamenta*, s. 559: „*privilegia libertatis*, które zwykły *catholicis concedi*. A że to tak jest, że tylko *privilegia* te służą samej Litwie katolikom, a nie heretykom ani schizmatykom, tekst dalszy oświadcza”, zob. cyt. wyżej dokument: „Władysław Jagiełło król polski i najwyższy książę litewski i Witold wielki książę litewski określają charakter połączenia Wielkiego Księstwa Litewskiego z Koroną Polską i nadają szereg przywilejów bojarom Wielkiego Księstwa, zastrzegając, że mogą z nich korzystać tylko ci, którzy będą używać herbów nadanych im przez szlachtę polską”, *ibidem*, s. 61–63.

¹⁰ *Fundamenta*, s. 561 – z odwołaniem do cytowanego wyżej aktu, *ibidem*, s. 64, punkt 2.

¹¹ *Fundamenta*, s. 559–561: z odwołaniem do cytowanego wyżej dokumentu, *Akta unii*, s. 64, punkt 3.

¹² *Akta unii*, s. 65, punkt 4.

¹³ *Fundamenta*, s. 563; *Akta unii*, s. 65, p. 5: *Item post mortem patroni, non debent liberi bonis hereditariis primari, sed ea cum suis successoribus possidere*.

polski był po przyjętej wierze katolickiej Polki za katoliki wydawać¹⁴. Tym samym posagi dawane szlachciankom akatolickim mogą zostać zakwestionowane¹⁵.

Jak wynika z przytoczonej interpretacji punktów od 4 do 6 aktu horodelskiego, autor *Fundamenta catholicae religionis* wykorzystuje je instrumentalnie do szantażowania szlachty protestanckiej groźbą podważenia legalności małżeństw mieszanych wyznaniowo, a tym samym pozbawieniem ich potomstwa prawa do dziedziczenia, do czego istotnie doszło w czasach Zygmunta III¹⁶. Dążąc do odzyskania utraconej na sejmach egzekucyjnych władzy sądowniczej wobec świeckich, stan duchowny działał skuteczniej niż świecki, bo nie w drodze ustawodawstwa sejmowego, lecz *via facti*, wykorzystując swe kompetencje sądownicze w sprawach „tyczących się religii”¹⁷ (kontraktów małżeńskich, dziedziczenia testamentarnego) najpierw przeciw mieszczañstwu akatolickiemu i duchownym protestanckim, a następnie przeciw szlachcie ewangelickiej i prawosławnej.

Głównym jednak celem autora omawianego tekstu było wyrugowanie szlachty akatolickiej (przede wszystkim kalwinistów litewskich) z życia publicznego poprzez pozbawienie jej prawa do nominacji na urzędy, stanowiącego podstawę innych uprawnień obywatelskich. Wbrew postulatowi świeckich oponentów (nie tylko akatolików), żeby urzędy Rzeczypospolitej – zgodnie z przysięgą królewską i aktem konfederacji warszawskiej – nadawano bez względu na wyznanie, twierdzi on, że dignitarie powinni (zgodnie z aktem horodelskim) sprawować wyłącznie katolicy¹⁸. Wiara katolicka jest – jego zdaniem – fundamentem integralności terytorialnej państwa polsko-litewskiego. Prowadzi to do konkluzji, że wszyscy, którzy negują zobowiązanie do przyjęcia wiary katolickiej zaprzysiężone przez dostojników litewskich w Wilnie w 1401 roku¹⁹, a potwierdzone następnie w Horodle w 1413 roku²⁰ i w Piotrkowie w 1438 roku²¹, podważają podstawy unii polsko-litewskiej i są zagrożeniem dla jedności państwa. Przytoczone wyżej argumenty są oparte na fałszywym założeniu identyfikacji wiary chrześcijańskiej i rzymskokatolickiej i odwołują się do interpretacji ustalonej dopiero na soborze trydenckim, po podziale chrześcijaństwa

¹⁴ *Fundamenta*, s. 562: „Trzeba znieść i nuptialem leges, bo ta pugnat cum libertate conscientiarum”; *Akta unii*, s. 65, punkt 6.

¹⁵ *Fundamenta; Akta unii*, s. 65, p. 5.

¹⁶ M. Korolko, *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 79–102.

¹⁷ Zob. konstytucje sejmu krakowskiego za Zygmunta I, 1543 r.: *Differentia iudiciorum inter spirituales et saeculares*, VL, t. 1, s. 233–284, fol. 528–531.

¹⁸ *Fundamenta*, s. 563; *Akta unii*, s. 66–67, punkt 10.

¹⁹ *Fundamenta*, s. 564; *Akta unii*, s. 36–41, nr 39. W Wilnie 18 stycznia 1401 r. biskupi, kniaziowie i bojarzy litewscy przyrzekają przestrzegać układu zawartego między królem Władysławem i księciem Witoldem.

²⁰ *Fundamenta*, s. 565; *Akta unii*, s. 58, nr 50. W Horodle 2 października 1413 r. bojarzy litewscy przyrzekają wierność szlachcie polskiej, Koronie polskiej, królowi Władysławowi i wielkiemu księciu Witoldowi, a za wielkiego księcia obiecują przyjąć w razie śmierci Witolda tego, kogo dadzą król Władysław lub jego następcy i szlachta polska.

²¹ *Fundamenta*, s. 566; *Akta unii*, s. 111, nr 65. W Piotrkowie na sejmie 16 grudnia 1438 r. Władysław, król polski, przyrzeka, iż będzie przestrzegał umów zawartych między jego ojcem, królem Władysławem, z Zygmuntem, wielkim księciem litewskim.

łacińskiego, podczas gdy w XV wieku oba te określenia były synonimami wiary prawdziwej/powszechnej.

Najistotniejszą cechą omówionego tekstu, z punktu widzenia wykorzystania tradycji unii horodelskiej w argumentacji politycznej, jest akcentowanie kontraktowego charakteru unii i odmawianie Litwinom (zwłaszcza akatolikom) równego udziału w prawach publicznych i cywilnych z Polakami. Warto zauważyć, że w podtekście – zgodnie z koncepcją silnej monarchii katolickiej, głoszoną przez zwolenników konfesjonalizacji katolickiej (przede wszystkim jezuitów, wzorem Roberta Bellarmina) – tkwi tu sugestia, że decyzje w ważnych dla państwa sprawach powinien podejmować władca z senatorami (zwłaszcza duchownymi), a prawa publiczne szlachty, także katolickiej, sprowadzają się do obrony państwa.

Postulaty konserwatywnej propagandy katolickiej (w tym także autora *Fundamenta catholicae religionis*) pozbawienia akatolików praw publicznych i cywilnych oczywiście wydawały się nierealne w Rzeczypospolitej pierwszej połowy XVII wieku, a cały cytowany wywód służył doraźnej walce politycznej i był otwartym atakiem na szlachtę dysydencką oraz jej koncepcję Rzeczypospolitej jako państwa szlacheckiego, opartego na fundamentach ustrojowych stworzonych w czasach Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka, a ugruntowanych za panowania Zygmunta Augusta. Jagiellonowie w „republikańskiej” publicystyce szlacheckiej z czasów Wazów byli ukazywani jako fundatorzy i opiekunowie wolności szlacheckiej, stanowiącej podstawę tradycyjnego szacunku szlachty dla władców²². Za prekursora tej wolności uznawano Władysława I, który nadał szlachcie przywileje w Czerwińsku i Jedlni²³, a za odnowiciela – Zygmunta Augusta Jagiellona²⁴. Za fundament szczęścia domu jagiellońskiego i podstawę ustrojową Rzeczypospolitej uważano równość praw: „Przez tę pod panowaniem Domu Jagiellowego *masculinae prolis in dies augmentata floruit* aż do Zygmunta III”²⁵. Podstawą rzeczową argumentacji odwołującej się do tradycji historyczno-prawnej monarchii jagiellońskiej były: przywileje i konstytucje sejmowe z czasów Jana Olbrachta (1496) oraz Aleksandra Jagiellończyka (konstytucja *Nihil novi*, 1505), statuty i konstytucje sejmowe z lat panowania Zygmunta I Starego (1510–1538), generalne potwierdzenie praw przez Zygmunta Augusta w Piotrkowie (1550), konstytucje sejmów egzekucyjnych w Piotrkowie (1562/1563 i 1565), unia lubelska (1569) i konfederacja warszawska (1573).

Samo wyliczenie tego kanonu aktów prawnych stanowiących fundament ustrojowy Rzeczypospolitej szlacheckiej dowodzi, że odwołania do tradycji i legendy jagiellońskiej pełniły w ideologii szlacheckiej zasadniczo odmienną funkcję niż

²² [M. Zebrzydowski], *Apologia abo sprawota szlachcica polskiego* [w:] *Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego*, wyd. J. Czubek (dalej: J. Czubek, *Pisma polityczne...*), Kraków 1918, t. 3, s. 214.

²³ *Respons od duchowieństwa z strony konfederacyi* [w:] J. Czubek, *Pisma polityczne...*, t. 2, s. 236–237; *Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza*, wyd. S. Ochmann-Staniszevska (dalej: S. Ochmann-Staniszevska, *Pisma polityczne...*), Wrocław 1991, t. 3, 164. *Dyskurs o eksorbitancyjach* [po 16 IX 1668], s. 346.

²⁴ S. Ochmann-Staniszevska, *Pisma polityczne...*, t. 2, s. 85: *Respons na to wotum jm. pana marszałka koronnego* [1663], s. 156.

²⁵ *Ibidem*, t. 3, 164. *Dyskurs o eksorbitancyjach* [po 16 IX 1668], s. 351, 7.

w propagandzie regalistycznej/kontrreformacyjnej. Zrozumiałe staje się także pomijanie w tym katalogu (a tym samym w argumentacji politycznej) aktu unii horodelskiej z 1413 roku jako reliktu z czasów absolutyzmu monarszego i nierówności praw szlachty litewskiej w stosunku do koronnej. Zapewne dlatego w tekstach publicystycznych z całego okresu panowania Wazów nie udało mi się natrafić, poza *Fundamenta catholicae religionis*, na żaden inny utwór zawierający bezpośrednie wzmianki o Horodle.

Należy podkreślić, że nie wynikało to z niewiedzy historycznej autorów, bo do tradycji historyczno-prawnej z czasów Władysława Jagiełły sięgano bardzo chętnie, przywołując jednak z reguły dwa akty – kaptur korczyński (1438)²⁶ i edykt wieluński przeciw heretykom (1424)²⁷. Nie świadczy to (moim zdaniem) o niedocenianiu znaczenia unii horodelskiej – przeciwnie, wnikliwa lektura źródeł pozwala dostrzec, że odwoływano się do niej pośrednio, a jej postanowienia stanowiły fundament interpretacji unii polsko-litewskiej, będącej w potocznej świadomości społeczeństwa szlacheckiego wypadkową trzech aktów: unii krewskiej z 1385 roku, aktu w Horodle (1413) oraz unii lubelskiej z 1569 roku – przywoływanej zresztą zaskakująco rzadko i całkowicie nieobecnej w aktach urzędowych z czasów królów elekcyjnych²⁸.

Akt unii horodelskiej odnosił się bowiem jednocześnie do dwu centralnych zagadnień absorbujących społeczeństwo szlacheckie: integralności terytorialnej Rzeczypospolitej i statusu Litwy jako prowincji Korony lub niezależnego państwa oraz kwestii praw szlacheckich Litwinów, otrzymanych w 1413 roku (w zależności od interpretacji) albo na zasadach pełnej równości i bezzwrotnie, albo na zasadzie kontraktowej, pod warunkiem spełnienia określonych wymogów – w szczególności wierności wobec władców Polski oraz religii chrześcijańskiej (a ściślej: katolickiej). Moim zdaniem prześledzenie jego interpretacji w piśmiennictwie z czasów Wazów na szerszej bazie źródłowej może więc stanowić klucz do zrozumienia rzeczywistego, a nie deklarowanego stosunku Polaków do Litwinów w tym okresie, daleko odbiegającego od postanowień unii lubelskiej w obu konkurujących z sobą nurtach publicystyki politycznej z czasów Wazów, ultrakatolickim (jezuickim i monarchistycznym) oraz szlacheckim (republikańskim). O ile pierwszy nurt, reprezentowany przede wszystkim przez pisarzy duchownych idealizujących Władysława Jagiełłę jako „świętego króla”, który dokonał chrystianizacji (a ściślej katolicyzacji) pogańskiej Litwy²⁹, chętnie sięgał do postanowień unii horodelskiej dotyczących katolicy-

²⁶ *Respons od duchowieństwa* [w:] J. Czubek, *Pisma polityczne...*, t. 2, s. 233; *Examen non nullorum articulorum in pseudo- conventu ad sandomiriam congregato tumultaliter promulgatorum*, ibidem, t. 3: *Proza*, XXIV, s. 74.

²⁷ P. Skarga, *Upominanie do ewangelików i do wszystkich społem niekatolików iż o skażenie zborów krakowskich gniewać się i nic nowego i burzliwego zaczynać nie mają*, Kraków 1592 [w:] M. Korolko, *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974, s. 189; Sz. Starowolski, *Braterskie napominanie ad dissidentes in religione* [w:] *Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, wybór, oprac., wstęp, przyp. Z. Ogonowski, cz. 1, Warszawa 1979, s. 518.

²⁸ U. Augustyniak, *Pozycja Wielkiego Księstwa Litewskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1668)*, „Barok” 2010, t. 18/2, s. 13–36.

²⁹ W czasach Zygmunta III Wazy np. Sz. Starowolski, *Wojownicy sarmaccy* [1631], XXII. Władysław Jagiełło [w:] idem, *Wybór z pism*, tłum., wybór i oprac. I. Lewandowski, BN, S. I, nr 272,

zacji szlachty i magnaterii litewskiej, o tyle w publicystyce szlacheckiej w czasach Wazów częściej nawiązywano do fundamentalnej zasady równości praw i (przede wszystkim!) obowiązków, z reguły w sytuacjach wspólnego zagrożenia Polski i Litwy, oraz wynikającej z nich potrzeby skłonienia Litwinów do dodatkowych świadczeń finansowych bądź militarnych.

Należy podkreślić, że oba nurty łączy przekonanie, że Litwa stanowi integralną część Polski, „wiano” Władysława Jagiełły, który trwale przyłączył ją do Korony. Z tego punktu widzenia unia lubelska była tylko zamknięciem wcześniejszych działań na rzecz połączenia obu krajów³⁰ – i to nieudanym, bo zawierającym gwarancje poszanowania praw magnaterii litewskiej, w szczególności tytułów książęcych i kniaziowskich, łamiące zasadę równości wewnątrz narodu szlacheckiego³¹. Za punkt odniesienia dla apologii unii można zatem uznać unię horodelską z 1413 roku, traktowaną jako inkorporacja Litwy do Królestwa Polskiego, a nie unię lubelską, gwarantującą odrębność Wielkiego Księstwa Litewskiego. Jest to o tyle zrozumiałe, że ideałem i celem autorów, zwłaszcza duchownych, były powrót do sytuacji sprzed sejmów egzekucyjnych i przywrócenie omnipotencji Kościoła rzymskiego w państwie oraz unifikacja wyznaniowa całej Rzeczypospolitej.

Podstawą argumentacji historyczno-prawnej w czasach Wazów nie była fakto-
grafia historyczna w dzisiejszym rozumieniu, lecz historiozofia, a interpretacja re-

Wrocław–Warszawa–Kraków, 1991, s. 71; w czasach Jana Kazimierza analogiczna argumentacja w: *Oświecenie tępych oczu synów koronnych i W.Ks. Litewskiego w ciemnej chmurze rebelii schizmatycznej będących* [1653] [w:] S. Ochmann-Staniszevska, *Pisma polityczne...*, t. 1, 29, s. 120.

³⁰ Np. *Na skrypt, co sejm gani Catilina jakiś, który skrypt nazwany Bazyliszek, antidotum spokojnego szlachcica i prawdziwej wolności pragnącego* [w:] J. Czubeck, *Pisma polityczne...*, s. 270: o staraniach „o unią [...] od Jagiellona, który nam przez pakta państwo litewskie przyłączył do Korony, zatośmy go panem obrali, a wždy jednak nie skończyło się to, aż we sto siedemdziesiąt lat ostatni jego potomek *ad effectum* unię przywiódł i przez ten wszytek czas pradziadowie, dziadowie i ojcowie nasz upominali się tego zawsze, od Jagiellona począwszy, u wszystkich królów z domu jego, aby egzekucją uniej uczynili, aby *pactis conventis* dosyć uczynili. Nie otrzymali tego od samego Jagiełła; bronili tego Wituld, Świdrygał, bracia jego, i owszem już Wituldowi koronę niesiono [...] Tak to mądrze przodkowie nasz znosili, upominając się zawsze tego, co byli powinni, i przeciw Kazimierzowych trzech synów Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta Starego, jednego po drugim, brali za króle. *Pactis conventis* że się dosyć nie stało, woleli tak niż owak, bo z Litwą wojnę wiedli; nieprzyjaźni, jako dziś z Moskwą od Litwy, takosmy mieli [...]”. Analogiczna argumentacja na rzecz *unionem inseparabilem* w: *Przestroga pewna* [1664] [w:] S. Ochmann-Staniszevska, *Pisma polityczne...*, t. 2, 99, s. 216; *Respons, w którym się pokazuje, że tradukcja złośliwa i żadnej w sobie prawdy nie mająca* [1664], *ibidem*, 100, s. 227; *List do poufalego przyjaciela do Piata eligendo* [1668], *ibidem*, t. 3, 158, s. 289, 296.

³¹ *Collatio tego wszytskiego, co na rokосу i w Wiślicy zawarto, i zaraz rozsądek o tym* [w:] J. Czubeck, *Pisma polityczne...*, t. 3, XXV, s. 133: „Jeśli też Wołyńcy z Litwą na unią się referują, w której te tytuły sobie warowali, tedy naprzód *necessari oconsequetur*: albo że im pogranicznych zamków dawać nie mają i oni ich nie brać, albo którzy brali i brać będą [...] tych tytułów dziedzicznych imo szlacheckie z prerogatywą swoją używać mogą albo mają tylko przeciwko Litwinom i Wołyńcom *inferioris conditionis*, którzy to zawsze cierpieli, znosili, a nie przeciw Polakom. Jakoż w Litwie coś *eius generis* widzę, *ipsi viderint*. K temu wszelka prerogatywa honorów albo *in persona sola*, albo tam *in persona, quam in iure sive iurisdictione eius, cui honor collatus, consistit*. Ale w tem w Koronie nie może jeden przed drugim, kto się jeno szlachcicem urodził, nic takiego sobie uzurpować; porównaliśmy się *et in personalibus et in realibus*”.

lacji polsko-litewskich i statusu Wielkiego Księstwa Litewskiego w federacji polsko-litewskiej zależała od opcji politycznej i wyznania autorów. Dotyczy to także postanowień i tradycji unii horodelskiej, niejednokrotnie (jak wynika z poprzednich rozważań) wykorzystywanej instrumentalnie, wbrew intencjom jej inicjatorów i uczestników. Akt z 1413 roku, którego celem było otwarcie dla elit litewskich drogi do wolności i przywilejów szlachty polskiej, nieraz służył (jak wynika z *Fundamenta catholicae religionis*) do uzasadnienia wykluczenia akatolickiej szlachty i magnaterii z życia publicznego i traktowania Wielkiego Księstwa Litewskiego jako integralnej części Korony. Kwestia, w jakim stopniu taka interpretacja zyskała społeczne poparcie, pozostaje otwarta. Niewątpliwie jednak przyczyniła się do konfesjonalizacji katolickiej i sprowadzenia Litwy do statusu prowincji Rzeczypospolitej już w czasach Jana Kazimierza Wazy. Nie spotkałam się w publicystyce politycznej z okresu panowania Wazów z nawiązaniami do arengi aktu z 1413 roku, w której mowa o religijnych motywacjach Jagiełły zjednoczenia Polaków i Litwinów³². Dyskusyjna wydaje mi się więc interpretacja Mirosława Korolki aktu horodelskiego jako prekursorskiego w stosunku do konfederacji warszawskiej i równouprawnienia wyznaniowego „w miłości, która nikogo nie krzywdzi”³³.

BIBLIOGRAFIA

- Akta unji Polski z Litwą*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
- Augustyniak U., *Państwo świeckie czy księżę? Spór o rolę duchowieństwa katolickiego w Rzeczypospolitej w czasach Zygmunta III Wazy. Wybór tekstów*, Warszawa 2012.
- Augustyniak U., *Pozycja Wielkiego Księstwa Litewskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569–1668)*, „Barok” 2010, t. 18/2, s. 13–36.
- Augustyniak U., *Wielkie Księstwo Litewskie w polemikach wyznaniowych ze schyłku panowania Zygmunta III Wazy i pierwszych lat rządów Władysława IV* [w:] *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, vol. 2: *MMXI*, comparavit G. Striška, Vilnae, *MMXII*, s. 161–166.
- Korolko M., *Klejnot swobodnego sumienia. Polemika wokół konfederacji warszawskiej w latach 1573–1658*, Warszawa 1974.
- Filozofia i myśl społeczna XVII wieku*, wybór, oprac., wstęp, przypisy Z. Ogonowski, cz. 1–2, Warszawa 1979.
- Korolko M., *Spory i polemiki wokół konfederacji warszawskiej*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1974, t. 19, s. 79–102.
- Pisma polityczne z czasów panowania Jana Kazimierza Wazy*, wyd. S. Ochmann-Staniszevska, t. 1–3, Warszawa–Wrocław 1989–1991.

³² *Akta unii*, s. 63, p. 1: „Którzy aby w stałości wiary tym lepiej się ćwiczyli, i żeby z cnoty w cnotę postępowali, jarzmo niewolej, w której do tego czasu byli zamotani [i związani], z szyje ich składając i rozwiązując, z wrodzonej nam szczodroblewości i łaski jem wolności, swobody, łaski, exempcje i przywileje, które zwykły być dawane ludziom powszechnej wiary, wedle zamknięcia w sobie niniejszego przywileju dajemy i użyczamy”.

³³ M. Korolko, *Klejnot...*, s. 29.

Pisma polityczne z czasów rokoszu Zebrzydowskiego, wyd. J. Czubek, Kraków 1918, t. 3.
Schopenhauer A., *Erystyka czyli sztuka prowadzenia sporów*, Kraków 1976.

Statuta y przywileie koronne z lacińskiego ięzyka na polskie przełożone nowym porządkiem zebrane y spisane przez Jego W. Pana Jana Herborta z Fulstyna, Kastellana Sanockiego Starostę Przemyskiego etc., w Krakowie, w Drukarni Mikołaja Szarffenberga, mieszczanina y bibliopole krakowskiego, Roku Pańskiego 1570.

Starowolski Sz., *Wybór z pism*, tłum., wybór i oprac. I. Lewandowski, BN, S. 1, nr 272, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego, Petersburg, nakładem i drukiem J. Ohryzki 1859, reprint, Warszawa 1980.

